

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.110.2.36-50>
УДК 343:340.132

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

ПРОБЛЕМА РЕТРОАКТИВНОСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

Статтю присвячено дослідженню проблеми ретроактивності (зворотної дії в часі) рішень Конституційного Суду України в разі застосування матеріального кримінального закону.

У статті розкрито особливості рішень Конституційного Суду України як джерела кримінального права. З'ясовано співвідношення ч. 1 ст. 58 Конституції України і ст. 5 Кримінального кодексу України. Констатовано, що на практиці питання про ретроактивність рішень Конституційного Суду України в кримінально-правовій площині актуалізувалося передусім через ухвалення трьох резонансних рішень, на підставі яких неконституційними визнано статті про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення й декларування недостовірної інформації.

Показано, що проблема ретроактивності рішень Конституційного Суду України задовільно вирішена в проєкті нового Кримінального кодексу України. Аргументовано положення, що процесуальний порядок кримінального провадження за виключними обставинами немає достатніх підстав розглядати як механізм, що доповнює гарантії, закріплені в імперативних положеннях, присвячених поліпшенню правового становища особи, – ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 Кримінального кодексу України.

Доведено, що винесення вироку за вчинення кримінального правопорушення за статтею кримінального закону, визнаною неконституційною, є порушенням принципу верховенства права. Положення ч. 1 ст. 5 Кримінального кодексу України *de lege lata* варто розуміти так, що законом, який поліпшує правове становище особи й через це має зворотну дію в часі, може бути й той закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності його положеннями, визнаними неконституційними. Сформульовано пропозиції *de lege ferenda*, спрямовані на забезпечення правової визначеності й законодавче втілення обстоюваного авторського підходу до ретроактивної сили рішень Конституційного Суду України.

Ключові слова: джерела кримінального права України, конституціоналізація кримінального права, неконституційність кримінального закону, зворотна дія кримінального закону в часі, верховенство права, правова визначеність.

Постановка проблеми. У структурі Української держави Конституційний Суд України (далі – КСУ) посідає особливе місце й відіграє вагомий роль у забезпеченні дії системи стримувань і противаг. Проблематика правової природи, юридичних характеристик і темпоральної дії рішень КСУ плідно досліджується у вітчизняній юридичній літературі, а також належить до тих, які активно постають у судовій практиці. При цьому якщо з основних питань про дію в часі нормативно-правових актів серед правників загалом досягнуто згоди, то дискусія щодо темпоральної дії рішень КСУ (зокрема чи поширюються останні на правовідносини, що виникли та (або) тривали

до ухвалення таких рішень) триває. У законодавстві питання про зворотну дію в часі рішень КСУ чітко не регламентовано. Останнім часом дискусія з питання про можливість зворотної сили рішень КСУ щодо неконституційності правових актів поживалася й перейшла в практичну площину, що передусім зумовлено запровадженням під час судової реформи 2016–2017 рр. взаємопов'язаних інститутів касаційної скарги та перегляду справи за виключними обставинами, а також ухваленням декількох резонансних рішень КСУ, на підставі яких визнано неконституційними кримінально-правові заборони, присвячені відповідальності за незаконне збагачення, постановлення суддею завідомо неправосудного рішення та декларування недостовірної інформації. Правники дискутують щодо юридичних наслідків таких рішень КСУ, зокрема стосовно того, чи може їх ухвалення визнаватися декриміналізацією. При цьому одні дослідники вказують на зворотну дію в часі рішень КСУ, інші – на зворотну силу кримінального закону, зміненого на підставі рішень КСУ.

Питання ретроактивної сили рішень КСУ має вагоме значення для забезпечення правової визначеності, передбачуваності правозастосування й ефективного захисту прав і свобод людини, а отже, його доцільно всебічно розглянути з урахуванням здобутків як конституційного, так й інших галузей права. Важливо зрозуміти, як саме ретроактивність рішень КСУ впливає на захист прав людини та громадянина та як саме варто поліпшувати відповідне законодавче регулювання (якщо в цьому є потреба). Обрана тема дотична до пошуку непростого балансу між, з одного боку, справедливістю й захистом людських права, з іншого – такими складниками верховенства права, як правова визначеність і правова стабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, чи мають рішення КСУ зворотну дію в часі *de lege lata* та як саме це питання безпосередньо пов'язане із захистом прав людини, має вирішуватися *de lege ferenda*, трактується представниками різних правничих наук суперечливо. Поширення й серед теоретиків, і серед практиків набула позиція, згідно з якою надання рішенням КСУ ретроактивної сили означало б таке: а) втручання органу конституційної юрисдикції в діяльність законодавчої гілки влади; б) порушення принципів правової визначеності й остаточності судових рішень та обов'язковості їх виконання. Водночас висловлюється думка про надання рішенням КСУ ретроактивної сили як винятку, запровадження якого потребує законодавчих фільтрів. Кримінально-правові наслідки ухвалення рішень КСУ про визнання неконституційними положень Кримінального кодексу України (далі – КК) досліджували такі науковці, як П. Андрушко, Ю. Баулін, О. Гладун, В. Городовенко, О. Денькович, К. Задоя, Г. Карелова, Ю. Ключковський, Д. Михайленко, Ю. Пономаренко, В. Тихий та ін., однак висловлені згаданими авторами теоретичні підходи відзначаються контр-аверсійністю, що з-поміж іншого породжує суперечливе правозастосування й засвідчує необхідність урегулювання проблеми ретроактивності рішень КСУ в законодавчому порядку.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є з'ясування (на основі аналізу чинного законодавства, наукових джерел і матеріалів судової практики) проблеми ретроактивності рішень КСУ в разі застосування матеріального кримінального закону й висунення аргументованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства в частині ретроактивної сили рішень КСУ.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 58 Конституції України закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. В одному зі своїх рішень КСУ наголосив на тому, що закріплення принципу незворотності дії законів та інших нормативно-правових актів у часі є гарантією безпеки людини та громадянина, довіри до

держави [1]. У згаданій конституційній нормі: а) ретроактивна сила пов'язана саме й лише з юридичною відповідальністю; б) рішення КСУ не фігурують, хоч вони так само можуть пом'якшувати або скасовувати відповідальність особи.

Рішення КСУ не є нормативно-правовими актами, а сам КСУ – законодавцем. Указані рішення відрізняються від нормативно-правових актів і за формою, і за порядком ухвалення. Навіть більше: згідно з ч. 4 ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р., дія цього Закону не поширюється на правові акти, що не містять норм права, включаючи рішення й висновки КСУ. КСУ не може «дописати», «доповнити», «удосконалити» закон чи інший правовий акт, що є предметом клопотання, оскільки Конституція України ці повноваження покладає на Верховну Раду України (далі – ВРУ) [2, с. 16]. Водночас було б неправильно відкидати нормативне значення рішень КСУ, особливо тих із них, які визнають неконституційними ті чи інші нормативно-правові акти. У цьому разі КСУ виступає як «негативний правотворець», який, так би мовити, звільняє правову систему України від актів, що суперечать Основному Закону. Як слушно зазначає із цього приводу О. Денькович, рішення КСУ про неконституційність правової норми, не скасованої законодавцем, є нормативним і розрахованим на неодноразове застосування [3, с. 56]. Ю. Баулін та О. Наден підкреслюють, що КСУ сам здатен уносити зміни до законодавства України шляхом скасування тих його положень, щодо яких установлена їх неконституційність. КСУ не є дорадчим органом при ВРУ, який може лише вказувати їй на те, які положення закону треба змінити чи скасувати, а повноважний сам скасовувати неконституційні закони. Визнання КСУ окремих положень закону неконституційними є самостійним видом їх скасування [4, с. 242–243]. С. Шевчук указує на належну актам КСУ «нормативність особливого роду»; нормативний вплив мають не тільки правові позиції, що містяться в мотивувальних частинах рішень, а й їх резолютивні частини, у яких надається офіційне тлумачення Конституції та законів або закони (їх окремі положення) визнаються неконституційними [5, с. 26]. Водночас окремі акти КСУ (зокрема висновок про додержання конституційної процедури розслідування й розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту) позбавлені нормативності й мають розглядатися як особливий різновид правозастосовних актів.

Отже, рішення КСУ про неконституційність правової норми є самодостатнім і не потребує підтвердження з боку законодавчого органу – імплементації до того чи іншого закону в спосіб ухвалення нового закону. «Негативна правотворчість» КСУ, яка має похідний та обмежений характер, «зумовлена необхідністю забезпечення ефективної дії принципу поділу влади, що потребує наявності незалежного арбітра, який мав би виключну компетенцію щодо здійснення механізму стримувань і противаг» [6, с. 6]. До слова, утрата чинності законом (його частиною) на підставі рішення КСУ є абсолютною: нормативно-правові акти чи їх окремі положення після втрати ними чинності на цій підставі не можуть застосовуватися за жодних умов, бо вони не відповідають Конституції України. Після втрати чинності визнаних рішенням КСУ неконституційними законів, інших правових актів або їх окремих положень вони перестають бути частиною національного законодавства України. Для порівняння: утрата чинності на підставі прийняття ВРУ відповідного закону може бути як абсолютною, так і відносною. В останньому випадку нормативно-правові акти (їх окремі положення), що втратили чинність, можуть за певних умов застосовуватися – зберігати так звану ультраактивність.

Попередній ЗУ «Про Конституційний Суд України» містив ст. 74 під назвою «Врегулювання правовідносин, що виникли внаслідок дії акта, визнаного неконституційним». Згідно з нею, КСУ міг указати на преюдиціальність свого рішення під час розгляду судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли вна-

слідок дії неконституційного акта. Тобто КСУ мав право на свій розсуд вирішувати, чи поширювати дію свого рішення на правовідносини, які виникли та (або) продовжували існувати до ухвалення такого рішення. Т. Цимбалістий із приводу цього законодавчого положення писав, що фактично таке рішення КСУ набуває ознак зворотної сили, бо поширюється на правовідносини, що виникли до його ухвалення. Тому цікавим і малодослідженим називалося питання про правову природу дії акта, визнаного неконституційним, до ухвалення рішення КСУ [7, с. 52]. Чинний ЗУ «Про Конституційний Суд України» аналога ст. 74 попереднього ЗУ «Про Конституційний Суд України» не містить, тобто питання про преюдиційність рішень КСУ в ньому безпосередньо не вирішується. Частина 1 ст. 97 цього Закону лише вельми абстрактно вказує на те, що КСУ в рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання.

Згідно з ч. 1 ст. 5 КК, закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Уважається, що це положення конкретизує (розвиває) ч. 1 ст. 58 Конституції України. Звернемо увагу на те, що й Конституція України, і КК «уможливлюють зворотну дію в часі тільки законів *sensu stricto*, тобто нормативно-правових актів, які приймаються за певною процедурою парламентом» [8, с. 328]. Водночас, як слушно зазначає К. Задоя, ч. 1 ст. 5 КК закріплює ширші гарантії, ніж ч. 1 ст. 58 Конституції України. Розбіжність між указаними нормами в жодному разі не свідчить про неконституційність ч. 1 ст. 5 КК, однак той її аспект, який стосується зворотної дії в часі законів, які іншим чином поліпшують становище особи, зумовлений не конституційними вимогами, а рішенням парламенту на субконституційному рівні [9, с. 173]

На думку О. Денькович, ст. 3 КК доцільно доповнити положенням про те, що в разі визнання КСУ неконституційним закону (частини закону) України про кримінальну відповідальність він утрачає чинність з дня прийняття КСУ рішення про його неконституційність [3, с. 54, 189]. Однак вважаємо, що в такому уточненні немає потреби, оскільки відповідне універсальне положення (без «прив'язки» до конкретної галузі права) уже й так закріплене й у ст. 152 Конституції України, норми якої, як відомо, мають пряму дію, і в ч. 1 ст. 91 ЗУ «Про Конституційний Суд України». Крім цього, пропонуване уточнення ст. 3 КК, як видається, залишить без однозначної відповіді питання, чи поширюється дія рішення КСУ, яким певне положення КК визнається неконституційним, а отже, яке поліпшує правове становище особи, на діяння, учинені до моменту ухвалення такого рішення КСУ.

Після набрання чинності КК (1 вересня 2001 р.) і дотепер КСУ ухвалив низку рішень, якими окремі положення цього Кодексу визнані неконституційними. Вирішуючи проблему ретроактивності рішень КСУ в разі застосування матеріального кримінального закону, вважаємо за доцільне передусім звернутися до Рішення КСУ від 16 січня 2011 р. у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі [10], адже, по-перше, саме у зв'язку з цим Рішенням питання про ретроактивність актів КСУ набуло значного розголосу серед правників; по-друге, аналіз цього Рішення дає змогу наочно побачити суть проблеми, досліджуваної в публікації.

У вступній частині Рішення від 16 січня 2011 р. КСУ констатував неоднаковість відповідної судової практики. В одних судових рішеннях указувалося, що пом'якшення покарання Рішенням КСУ від 29 грудня 1999 р. (нагадаємо, що ним положення про смертну кару як вид покарання визнані неконституційними) рівнозначне зміні положень КК 1960 р. законом, прийнятим ВРУ. Тому особам, які вчинили особливо тяжкі

злочини до набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 р. (далі – ЗУ № 1483), суди призначали покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше ніж п'ятнадцять років. Інші ж судові рішення базувалися на протилежній позиції, яка зводилася до того, що положення ст. 58, п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ст. 5 КК 2001 р., а також зміст правової позиції КСУ (п. 3 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2000 р. № 6-рп/2000 у справі про зворотну дію кримінального закону в часі) унеможлиблюють скасування чи пом'якшення кримінальної відповідальності іншим державним органом, ніж ВРУ, яка здійснює це шляхом прийняття відповідного закону. Суди, які приймали такі рішення, виходили з того, що пом'якшення кримінальної відповідальності осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, відбулося згідно із ЗУ № 1483, положення якого мали зворотну дію в часі, а не з Рішенням КСУ від 29 грудня 1999 р. На підставі цього вони призначали покарання у вигляді довічного позбавлення волі особам, які вчинили особливо тяжкі злочини до набрання чинності ЗУ № 1483. У мотивувальній частині рішення КСУ від 16 січня 2011 р. зазначається, що після ухвалення КСУ Рішення від 29 грудня 1999 р. КК 1960 р. не став новим законом, що пом'якшував кримінальну відповідальність осіб за вчинення особливо тяжких злочинів. При цьому КСУ виходив із того, що в ч. 4 ст. 5 КК 2001 р. йдеться про можливість його зміни тільки іншим законом про кримінальну відповідальність, а не Рішенням КСУ, який повноважний лише визнавати неконституційними положення закону про кримінальну відповідальність. Посилаючись на ст. 152 Конституції України, КСУ сформулював принцип, за яким закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю. Тому положення КК 1960 р. щодо смертної кари як виду покарання з дня ухвалення КСУ Рішення від 29 грудня 1999 р. не підлягали застосуванню судами, а органи виконавчої влади не були повноважні виконувати вироки стосовно осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких не були виконані на день ухвалення зазначеного рішення. Проте до дня ухвалення цього Рішення положення КК 1960 р. щодо смертної кари мали юридичну силу й підлягали застосуванню судами під час призначення покарання особам, які вчинили відповідні злочини [10].

Аргументація КСУ, викладена вище, зазнала серйозної критики на тій підставі, що пом'якшення (скасування) кримінальної відповідальності, що вкрай важливо з погляду застосування положень ст. 58 Конституції України і ст. 5 КК, може статися не лише внаслідок унесення відповідних змін до офіційного тексту кримінального закону, а й у результаті того, що його окремі положення визнаються неконституційними. Прийняття рішення КСУ, яким певний закон визнається неконституційним, загалом має такі самі правові наслідки, що й ухвалення нового закону, який скасовує положення чинного закону: в обох випадках відповідні норми закону (визнані неконституційними чи скасовані іншим законом) утрачають чинність. Інакше кажучи, визнання кримінального закону неконституційним – самостійний спосіб скасування цього закону. Якщо в Рішенні від 29 грудня 1999 р. КСУ визнав певні положення неконституційними й вони з дня проголошення цього Рішення втратили чинність, то хіба можна стверджувати, як це робить КСУ в Рішенні від 16 січня 2011 р., що КК 1960 р. не став новим законом? Після втрати чинності визнаних неконституційними положень санкцій статей КК України, які передбачали смертну кару як вид покарання, ці санкції зазнали змін і стали новим кримінальним законом, що пом'якшує відповідальність. Отже, Рішення КСУ є відмінним від кримінального закону джерелом кримінального права, спроможним через унесення змін до КК скасовувати або пом'якшувати кримінальну відповідальність [11, с. 72–78].

Справді, якщо рішення КСУ від 29 грудня 1999 р. про визнання закону (положень КК 1960 р. про смертну кару) неконституційним не змінило змісту кримінального закону й вимагало імплементації (у спосіб прийняття парламентом законодавчого акта), як це впливає із сумнівної аргументації КСУ, наведеної в його Рішенні від 16 січня 2011 р., то що ж тоді розуміти під утратою законом чинності в ч. 2 ст. 152 Конституції України? Нагадаємо, що в цій нормі говориться про те, що закони, інші акти або їх окремі положення, визнані неконституційними, утрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення про їх неконституційність. На нашу думку, після ухвалення Рішення КСУ від 29 грудня 1999 р. щодо неконституційності окремих положень КК 1960 р. (присвячених смертній карі як виду покарання) і втрати ними чинності цей Кодекс зазнав змін і мав розглядатися як новий кримінальний закон з усіма правовими наслідками, що із цього випливають (зокрема він повинен був мати зворотну дію в часі).

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду (далі – ККС ВС) в окремих рішеннях дотримується позиції, згідно з якою втрата чинності законом, який раніше визнавав певне діяння кримінальним правопорушенням, унаслідок визнання його неконституційним робить подальше кримінальне провадження безпредметним, адже відповідне діяння вже не є кримінальним правопорушенням за КК. Так, в одній зі справ ККС ВС вирішив, що кримінальне провадження щодо особи, яка обвинувачувалася в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 366-1 КК, підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у зв'язку з відсутністю в діянні складу кримінального правопорушення, що узгоджується з положеннями статей 2, 5 КК [12].

Як зазначалося на початку публікації, на практиці питання про ретроактивність рішень КСУ саме в кримінально-правовій площині гостро постало передусім через ухвалення трьох резонансних рішень КСУ [13; 14; 15], на підставі яких неконституційними визнано, відповідно, ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення», ст. 375 КК «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» і ст. 366-1 КК «Декларування недостовірної інформації». Як наслідок, кримінальні провадження, відкриті за вказаними кримінально-правовими заборонами, закриті. Щоправда, не всі правники погодилися з такими рішеннями правозастосувачів.

Так, в окремій думці судді КСУ В. Городовенка стосовно Рішення КСУ у справі щодо конституційності ст. 368-2 КК висловлювалося занепокоєння тим, що в слідчій і судовій практиці може виникнути ситуація, коли всі кримінальні провадження, відкриті на підставі нині неконституційної ст. 368-2 КК, підлягатимуть закриттю через утрату цією статтею чинності з моменту ухвалення Рішення КСУ. Надалі, навіть якщо законодавець сформулює відповідно до Конституції України й Рішення КСУ склад такого злочину, як незаконне збагачення, осіб, стосовно яких відкрито кримінальні провадження, неможливо буде притягнути до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. В. Городовенко позиції, викладені в згаданому вище Рішенні КСУ від 16 січня 2011 р. (у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі), назвав дороговказом для КСУ в нинішній ситуації, бо вирішення питання криміналізації чи декриміналізації незаконного збагачення не відбувається в рамках прийняття Рішення КСУ, а можливе лише в спосіб унесення змін до закону про кримінальну відповідальність. Фактично В. Городовенко визнав незмінність кримінального закону внаслідок визнання статті його Особливої частини неконституційною [8, с. 551].

З приводу рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. О. Гладун висловив подібну думку, згідно з якою відповідне діяння (тобто каране за ст. 366-1 КК декларування недостовірної інформації), учинене до цього моменту, не може вважатися декриміналізова-

ним, допоки не ухвалено закон про скасування кримінальної відповідальності за таке діяння – про внесення змін до КК. Дослідник висловив незгоду із суддями ВАКС, які, закриваючи провадження за ст. 366-1 КК, визнали рівнозначними такі правові явища, як утрата чинності нормою закону у зв'язку з визнанням її неконституційною й набрання чинності законом, яким скасовується кримінальна відповідальність. На підтвердження своєї позиції О. Гладун звернувся до текстів ст. 58 Конституції України, ст. 5 КК і ст. 284 КПК України, де говориться саме про закон, яким скасовано відповідальність за діяння, учинене особою, і не згадується «рівнозначне» рішення КСУ про визнання тієї чи іншої статті кримінального закону неконституційним. 4 грудня 2020 р. прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», який, замість визнаної неконституційною й виключеної з КК ст. 366-1, передбачив відновлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК) і неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК). Порівнявши диспозиції та санкції статей 366-1, 366-2 і 366-3 КК, О. Гладун указав на зворотну дію ЗУ від 4 грудня 2020 р. у часі, що зумовлює необхідність перекваліфікації діянь, учинених до моменту визнання ст. 366-1 КК неконституційною. Стверджувалося, що після набрання чинності цим ЗУ (тобто з 30 грудня 2020 р.) особи, які до 27 жовтня 2020 р. (моменту ухвалення Рішення КСУ) учинили діяння, що підпадали під дію ст. 366-1 КК, мають нести відповідальність на підставі положень цього законодавчого акта, що мають зворотну дію в часі [16].

Варто погодитися з О. Гладуном у тому, що з КК доцільно виключати статтю (її частину), визнану неконституційною, задля того, щоб не мати сумнівів у тому, що закон, визнаний неконституційним, має зворотну дію в часі як такий, що скасовує кримінальну відповідальність. Однак загалом наведену позицію підтримати складно з урахуванням викладених вище міркувань. Уважаємо, що положення ч. 1 ст. 5 КК (закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи) варто розуміти так, що таким законом може бути й закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності окремими його положеннями, визнаними рішенням КСУ неконституційними. Зазначимо й те, що на практиці проблема ретроактивної сили рішень КСУ вирішується інакше, ніж це запропонували В. Городовенко й О. Гладун. Це головним чином стало результатом ухвалення Великою Палатою Верховного Суду (далі – ВП ВС) Постанови від 13 січня 2021 р. і сприйняття її правозастосувачами. У цій постанові ВП ВС вирішила, що офіційна констатація невідповідності правової норми Конституції України анулює її юридичну силу, що за змістом є рівнозначним законодавчому виключенню такої норми. Тому дія чи бездіяльність перестають уважатися злочином як на підставі закону про скасування кримінальної відповідальності, так і у зв'язку з прийняттям КСУ рішення про неконституційність норми КК, що встановлювала цю відповідальність [17].

На користь висновку про ретроспективну силу рішень КСУ, якими констатовано невідповідність Основному Закону положень КК щодо криміналізації певних дій або бездіяльності, свідчить і зміст п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України. Згідно із цією процесуальною нормою, установлення неконституційності закону, застосованого судом під час вирішення справи, визнається виключною обставиною й підставою для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у порядку екстраординарного провадження.

Має рацію В. Гацелюк, який пише таке: те, що текстуально опис діяння, забороненого неконституційною статтею Особливої частини КК, продовжує перебувати серед норм кримінального законодавства, не дає підстав вести мову про незмінність кримінального закону. Тут чітко видно різницю між правом і законом. Визнання неконституційною статті КК не може не означати декриміналізації діяння, яке вона забороняє. І в цьому сенсі кримінальний закон набуває нового змісту, «запускаючи» механізм його зворотної дії в часі. Винесення вироку за вчинення злочину за статтею Особливої частини КК, визнаною неконституційною, але втрату чинності якою відтерміновано (така ситуація мала місце на практиці у зв'язку з визнанням неконституційною ст. 375 КК), також є порушенням принципу верховенства права, з огляду на такі положення Конституції України: 1) органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6); 2) норми Конституції України є нормами прямої дії (ч. 3 ст. 8); 3) органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ч. 2 ст. 19) [8, с. 552, 566].

Подібно розмірковує Д. Терлецький, на переконання якого скасування кримінальної відповідальності як результат набрання чинності одним законом і як результат утрати чинності згідно з рішенням КСУ іншим законом не є тотожними ані змістовно, ані формально, ані процедурно. Однак, відповідно до сутнісного значення конституційно закріпленого принципу зворотної дії закону, який пом'якшує або скасовує відповідальність особи, утрата чинності законом у результаті встановленої КСУ неконституційності має бути витлумачена на користь особи і призводити до таких самих юридично значимих наслідків, що й набрання чинності законом, яким скасована кримінальна відповідальність за вчинене особою діяння. Водночас згаданий автор висловлює думку, що без узгоджених змін до Конституції України й іншого чинного законодавства збалансоване, чітке й недвозначне визначення юридичних наслідків рішень КСУ буде нездійсненним [8, с. 336–337].

На переконання К. Задої, якщо в кримінальному провадженні не постановлено остаточного судового рішення (вироку), то з ухваленням рішення КСУ про неконституційність положення КК, яке тягне правовий ефект, спільномірний з набранням чинності законом, що скасовує кримінальну протиправність діяння, кримінальне провадження підлягає закриттю на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (установлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення). Учений звертає увагу на помилковість судових рішень, якими в подібних ситуаціях кримінальні провадження закривалися на підставі п. 4-1 ч. 1 ст. 284 КПК України (утратив чинність закон, яким установлювалася кримінальна протиправність діяння). Адже рішення КСУ, яким визнається неконституційним положення Особливої частини КК, що забороняє певну поведінку, уособлює не рішення держави скасувати таку заборону (кримінальну протиправність діяння), а визнання того, що такої заборони не мало б існувати з огляду на конституційні положення [9, с. 174–175].

У низці ухвал ВАКС, винесених у листопаді 2020 р., тобто до ухвалення ЗУ від 4 грудня 2020 р. про відновлення кримінальної відповідальності за недостовірне декларування й до набрання цим ЗУ чинності, суголосно зазначалося таке: ст. 366-1 КК, визнана неконституційною, утратила свою чинність з дня ухвалення КСУ відповідного рішення – з 27 жовтня 2020 р. Відповідні правила, передбачені п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України й ч. 1 ст. 5 КК, хоч і стосуються закону про кримінальну відповідальність, тобто акта органу законодавчої влади, з урахуванням ч. 6 ст. 9 КПК України підлягають застосуванню відповідно до загального правового принципу *nullum crimen, nulla*

proena sine lege, а також статей 58, 92 Конституції України, статей 3, 11 КК, оскільки кримінальний закон на той час не містив положень про кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації. Коментуючи практику ВАКС, яка сформувалася за результатом ухвалення рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. щодо ст. 366-1 КК, Д. Михайленко пише, що підставою для втрати чинності законом загалом або його частинами є як визнання єдиним органом законодавчої влади (ВРУ) такого закону або його окремих положень такими, що втратили чинність, так і визнання їх неконституційними єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні (КСУ). В обох випадках наслідками є втрата законом чи його частиною чинності, а тому втрата чинності законом (або частини закону) унаслідок визнання їх неконституційними є тотожною набранню чинності законом, яким скасовується кримінальна відповідальність. З урахуванням цього й загальних засад кримінального провадження (зокрема верховенства права та законності) ВАКС у низці рішень уважав за можливе закрити кримінальні провадження внаслідок визнання рішенням КСУ ст. 366-1 КК такою, що не відповідає Конституції України. Визнання КСУ статей КК неконституційними Д. Михайленко пов'язує з положенням ст. 8 Основного Закону, за якими Конституція України має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії. У цьому контексті чинність у часі кримінального закону, який зазнав змін на підставі рішення КСУ, має вирішуватися так само, як і в разі скасування відповідної норми парламентом [8, с. 598–600].

Щоправда, практика ВАКС, яка стала результатом ухвалення рішення КСУ від 27 жовтня 2020 р. стосовно неконституційності ст. 366-1 КК, виявилася суперечливою. Окремі судді вважали, що рішення КСУ про визнання закону неконституційним має не ретроактивну, а перспективну дію. При цьому для учасників судової справи, у якій застосовано неконституційний закон, законодавство передбачає спеціальний механізм захисту їхніх прав – перегляд справи за виключними обставинами. Такий механізм не суперечить Конституції України, а, навпаки, доповнює наявні гарантії, закладені в ч. 1 ст. 58 Конституції України і ст. 5 КК. Дослідження правових наслідків визнання КСУ статей 366-1 і 368-2 КК неконституційними для конкретних кримінальних проваджень виявило правову проблему ретроспективної дії рішень КСУ. З окремих рішень ККС ВС випливає, що визнання статті КК неконституційною недостатньо для скасування вироку чи закриття кримінального провадження, а потребує розгляду судом для зіставлення юридичної позиції КСУ й обставин конкретного кримінального провадження з метою встановлення того, чи може бути забезпечена справедливість [8, с. 600–603].

Отже, КСУ (рішення від 16 січня 2011 р. у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) вважає, що після його Рішення від 29 грудня 1999 р. кримінальний закон (КК 1960 р.) не став новим, із чим погодитися складно. Натомість ВП ВС (Постанова від 13 січня 2021 р., ухвалена у зв'язку з визнанням неконституційною ст. 375 КК) виходить із того, що визнання положення КК неконституційним змістовно є рівнозначним (тотожним) виключенню такого положення парламентом. Практика ж ВАКС із питання про ретроактивну силу рішень КСУ виявилася суперечливою.

Щодо згаданого в окремих судових рішеннях кримінального провадження за виключними обставинами як механізму, що доповнює гарантії, закріплені в ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, варто зазначити таке. Варто погодитися з М. Хавронюком у тому, що «інститут конституційної скарги, якщо його вміло використовувати, здатен позитивно вплинути як на стан захисту прав засуджених, так і на якість закону України про кримінальну відповідальність» [18, с. 159]. При цьому зі змісту статей 459, 460, 461, 467 КПК України випливає, що такий механізм захисту прав людини, як провадження за виключними обставинами, є «факультативним»: особа

може не захотіти подавати відповідну заяву; вона може пропустити встановлений строк подання цієї заяви; суд має право (але не зобов'язаний) скасувати навіть той вирок, який винесений на підставі закону, визнаного КСУ неконституційним, тощо. Така процесуальна можливість перегляду судових рішень за виключними обставинами явно дисонує з імперативними положеннями ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, на підставі яких держава в особі своїх уповноважених органів зобов'язана (а не просто має право) поліпшити правове становище порушника кримінально-правової заборони.

Викладене вище свідчить про наявність проблеми, яку задля забезпечення правової визначеності треба вирішити в законодавчому порядку. Варіантами її розв'язання можуть бути пропозиції:

1) Г. Карелової – включити в ст. 58 Конституції України такий абзац: «Зворотну дію в часі мають також ті закони та інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи у зв'язку з втратою чинності окремими їх положеннями, визнаними рішенням Конституційного Суду України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)». Науковиця також пропонує доповнити ч. 1 ст. 5 КК доповнити таким положенням: «Таким законом може бути і закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з втратою чинності окремими його положеннями, визнаними рішенням Конституційного Суду України неконституційними» [19, с. 197, 198];

2) П. Андрушка – викласти ч. 1 ст. 5 КК у такій редакції: «1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а також рішення Конституційного Суду України, яким визнається неконституційним закон, яким передбачена кримінальна відповідальність за діяння, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чи рішенням Конституційного Суду України чинності, у тому числі на осіб, які відбувають або відбули покарання, але мають судимість» [20, с. 133–134].

Видається також, що з ч. 2 ст. 74 КК, у якій мовиться про негайне звільнення від призначеного судом покарання, доцільно виключити слово «законом», адже: а) такий правовий результат, як усунення караності діяння, може бути результатом і діяльності законодавця (ВРУ), й ухвалення рішення КСУ про неконституційність кримінального закону; б) визнання останнього неконституційним, як уже зазначалося, – самостійний спосіб скасування чинності цього закону. До речі, свого часу таку пропозицію висував Є. Письменський, слушно вказуючи на те, що її реалізація уможливить звільнення від покарання осіб, зокрема, у випадках опосередкованої декриміналізації, за якої текст кримінального закону залишається незмінним [21, с. 133–134].

Розробники проекту нового Кримінального кодексу України (далі – проект) [22] до підстав зміни кримінально-правової кваліфікації зараховують з-поміж іншого зміну положень КК чи іншого законодавства, зокрема внаслідок прийняття рішення КСУ щодо неконституційності цього положення (п. 1 ч. 3 ст. 2.10.10 «Зміна кваліфікації»). Оцінюючи цю норму проекту, П. Андрушко зазначає: «Фактично таке формулювання можна витлумачити таким чином, що Робоча група вважає рішення КС України актом законодавства (кримінального)» [20, с. 131]. Наведене положення узгоджується з іншим формулюванням потенційного кримінального закону: відповідно до ч. 2 ст. 1.4.2 проекту «Зворотна дія Кримінального кодексу в часі», зміни положень КК відбуваються в разі набрання чинності як законом про внесення змін до нього, так й іншим джерелом права або змінами до нього – якщо його положення визначають зміст ознак складу кримінального правопорушення або діяння, що не є кримінальним правопорушенням [22]. Не викликає сумнівів те, що на роль такого «іншого джерела права» цілком

може претендувати й рішення КСУ про визнання неконституційним того чи іншого положення КК.

Висновки. У частині 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК, у яких ідеться про зворотну дію в часі в разі скасування та пом'якшення відповідальності особи, згадуються лише закони (нормативно-правові акти), до яких рішення КСУ не належать. При цьому: 1) рішення КСУ, яким закон (його частину) визнано неконституційним, хоч і не є власне «законом про кримінальну відповідальність», так само може скасовувати чи пом'якшувати кримінальну відповідальність особи або в інший спосіб покращувати її правове становище; 2) визнання кримінального закону неконституційним – самостійний спосіб скасування чинності цього закону; 3) рішення КСУ про визнання неконституційним закону про кримінальну відповідальність (його частини) – відмінне від кримінального закону джерело кримінального права.

Винесення вироку за вчинення кримінального правопорушення за статтею КК України, визнаною неконституційною (навіть якщо цю втрату чинності КСУ відтермінував), є порушенням принципу верховенства права. Утрата чинності законом у результаті встановленої КСУ його неконституційності має бути витлумачена на користь особи, а положення ч. 1 ст. 5 КК *de lege lata* варто розуміти так, що законом, який поліпшує правове становище особи й через це має зворотну дію в часі, може бути й той закон про кримінальну відповідальність, який зазнав змін у зв'язку з утратою чинності його положеннями, визнаними рішенням КСУ неконституційними.

Практика ККС ВС і ВАКС із питання про ретроактивну силу рішень КСУ є суперечливою. При цьому більшість правозастосувачів «узяли на озброєння» висновок, зроблений ВП ВС, про зворотну дію в часі рішень КСУ, якими встановлено невідповідність Конституції України положень КК України щодо криміналізації певних діянь: офіційна констатація невідповідності кримінально-правової норми Основному Закону анулює її юридичну силу, що за змістом є рівнозначним законодавчому виключенню такої норми.

Закріплений у КПК України порядок кримінального провадження за виключними обставинами через свою «факультативність» навряд чи є підстави розглядати як механізм, що доповнює гарантії, закріплені в імперативних положеннях, присвячених поліпшенню правового становища особи, – ч. 1 ст. 58 Конституції України й ч. 1 ст. 5 КК.

Щоб забезпечити правову визначеність і втілити викладений вище підхід до ретроактивної сили рішень КСУ, пропонується таке: 1) ч. 1 ст. 58 Конституції України доповнити таким положенням: «Зворотну дію в часі мають також закони й інші нормативно-правові акти, які пом'якшують або скасовують відповідальність особи через утрату ними чинності внаслідок визнаними їх неконституційними»; 2) ч. 1 ст. 5 КК доповнити таким положенням: «Законом, указаним у цій нормі, є також закон про кримінальну відповідальність, який утратив чинність унаслідок визнання його неконституційним». Згадувати текстуально в цих двох законодавчих новелах про рішення КСУ недоцільно, бо визнання правових актів неконституційними – виключна компетенція цього державного органу.

Викладені вище пропозиції ґрунтуються на здобутках правничої науки України й матеріалах вітчизняної судової практики. Однак проблема ретроактивної сили рішень органу конституційної юрисдикції (й особливо у взаємозв'язку із захистом прав людини й засадою верховенства права) є складною та багатогранною, через що її повне висвітлення й повноцінне розв'язання неможливе без докладного вивчення та часткового запозичення зарубіжного (передусім європейського) досвіду. Тому науковий пошук в обраному напрямі варто продовжити.

Використані джерела:

1. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 р. у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
2. Юридичні наслідки визнання нормативного акта неконституційним для захисту прав людини в адміністративному судочинстві : збірник матеріалів Міжнар. семінару-практикуму (м. Київ, 31 лип. 2020 р.) / Касац. адмін. суд у складі Верховного Суду. Харків : Право, 2020. 146 с.
3. Денькович О. І. Тлумачення кримінально-правових норм у рішеннях Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2015. 270 с.
4. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2015. 688 с.
5. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : автореф. дис. докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 38 с.
6. Мартинюк Р. Правова природа та юридичні характеристики актів Конституційного Суду України. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 1. С. 3–6.
7. Цимбалістий Т. О. Правова природа актів Конституційного Суду України. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 1. С. 47–55.
8. Застосування судами Конституції України: доктрина і практика. Київ : ВАІТЕ, 2022. 604 с.
9. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижівської. Книга 1 : Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Норма права, 2025. 824 с.
10. Рішення Конституційного Суду України від 16 січня 2011 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
11. Дудоров О., Данилевський А. Щодо рішення Конституційного Суду України у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі. *Вісник прокуратури України*. 2011. № 6. С. 72–79.
12. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28 вересня 2022 р. у справі № 522/20468/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700> (дата звернення: 27.04.2025).
13. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
14. Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 р. у справі 1-305/2019(7162/19) за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> (дата звернення: 27.04.2025).
15. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 2020 р. у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> (дата звернення: 27.04.2024).
16. Гладун О. Осіб, які задекларували недостовірну інформацію до 27.10.2020, рішення КС не звільняє від відповідальності. *Закон і Бізнес*. 2021. № 1–2.
17. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 січня 2021 р. у справі № 0306/7567/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94264631> (дата звернення: 27.04.2025).

18. Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України / автор-укладач В. Мусіяка. Проект виконано за підтримки Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва та Проекту Ради Європи «Підтримка впровадження судової реформи в Україні». Київ, 2017. 187 с.

19. Карелова Г. А. Кримінальна відповідальність в правових позиціях Конституційного Суду України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 261 с.

20. Андрушко П. П. Юридична природа, правові наслідки та проблеми виконання Рішень Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними/конституційними окремі положення норм (статей) Кримінального кодексу України або в яких дається офіційне тлумачення окремих положень статей (частин статей) КК України. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки» (18 листопада 2022 року). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 123–136.*

21. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія / наук. ред. д-р юрид. наук, проф. О. О. Дудоров. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 728 с.

22. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 02.04.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> (дата звернення: 27.04.2025).

References:

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. u spravi za konstytutsiinoho podannia Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy» (sprava pro podatky) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine, April 5, 2001, in the case on the constitutional submission of the President of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» (tax case)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-01#Text> [in Ukrainian].

2. Kasatsiinyi administratyvnyi sud u skladi Verkhovnoho Sudu. (2020). Yurydychni naslidky vyznannia normatyvnoho akta nekonstytutsiinym dlia zakhystu prav liudyny v administrativnomu sudochynstvi: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho seminaru-praktykumu (m. Kyiv, 31 lypnia 2020 r.) [Legal consequences of declaring a normative act unconstitutional for the protection of human rights in administrative proceedings: Proceedings of materials of the International workshop (Kyiv, July 31, 2020)]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Denkovych, O. I. (2015). Tlumachennia kryminalno-pravovykh norm u rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Interpretation of criminal law norms in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

4. *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektyvy* [Modern criminal law system in Ukraine: realities and prospects]. (2015). Kyiv: VAITE [in Ukrainian].

5. Shevchuk, S. V. (2008). Zahalnoteoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoi vlady: avtoreferat dysertatsii [General Theoretical Problems of the Normativity of Acts of the Judiciary]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

6. Martyniuk, R. (2008). Pravova pryroda ta yurydychni kharakterystyky aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal nature and legal characteristics of acts of the Constitutional Court of Ukraine]. *Pidpriiemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 3–6 [in Ukrainian].

7. Tsymbalisty, T. O. (2007). Pravova pryroda aktiv Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine]. *Universytetski naukovy zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava – University Scientific Notes. Journal of Khmelnytskyi University of Management and Law*, 1, 47–55 [in Ukrainian].

8. Zastosuvannia sudamy Konstytutsii Ukrainy: doktryna i praktyka [Application of the Constitution of Ukraine by courts: doctrine and practice]. (2022). Kyiv: VAITE [in Ukrainian].

9. Dudorov, O. O., & Stryzhevska, A. A. (Eds.). (2025). Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainsko-ievropeyski studii): pidruchnyk u 2 knykhakh [Criminal law. General part (Ukrainian-European studies): textbook: in 2 books]. Knyha 1. Vstup do kryminalnoho prava Ukrainy. Vchennia pro

kryminalne pravoporushennia [Book 1. Introduction to criminal law of Ukraine. Doctrine of criminal offense]. Kyiv: Vydavnytstvo «Norma prava» [in Ukrainian].

10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 sichnia 2011 r. u spravi pro ofitsiine tlumachennia polozhen Kryminalnoho kodeksu Ukrainy 1960 roku shchodo yikh dii v chasi (sprava pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavlenням volii) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 16, 2011 in the case on the official interpretation of the provisions of the Criminal Code of Ukraine of 1960 regarding their effect over time (case on replacing the death penalty with life imprisonment)]. (2011). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> [in Ukrainian].

11. Dudorov, O., & Danylevskyi, A. (2011). Shchodo rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi pro zaminu smertnoi kary dovichnym pozbavlenням volii [On the decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on replacing the death penalty with life imprisonment]. *Visnyk prokuratury Ukrainy – Bulletin of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 6, 72–79 [in Ukrainian].

12. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 28 veresnia 2022 r. u spravi № 522/20468/17 [Ruling of the panel of judges of the Third Judicial Chamber of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court of September 28, 2022 in case No. 522/20468/17]. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106558700> [in Ukrainian].

13. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 liutoho 2019 r. u spravi za konstytutsiine podannia 59 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 368-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of February 26, 2019 in the case on the constitutional submission of 59 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 368-2 of the Criminal Code of Ukraine]. (2019). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 chervnia 2020 r. u spravi № 1-305/2019 (7162/19) za konstytutsiynym podanniam 55 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) statti 375 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of June 11, 2020 in the case 1-305/2019(7162/19) on the constitutional submission of 55 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Article 375 of the Criminal Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 27 zhovtnia 2020 r. u spravi za konstytutsiynym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii», Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 27, 2020 in the case on the constitutional submission of 47 People's Deputies of Ukraine regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» and the Criminal Code of Ukraine]. (2020). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-20#Text> [in Ukrainian].

16. Hladun, O. (2021). Osib, yaki zadeklaruvaly nedostovirnu informatsiiu do 27.10.2020, rishennia KS ne zvilniaie vid vidpovidalnosti [Persons who declared inaccurate information before 27.10.2020 are not released from liability by the Constitutional Court's decision]. *Zakon i Biznes – Law and Business*, 1–2 [in Ukrainian].

17. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 13 sichnia 2021 r. u spravi № 0306/7567/12 [Ruling of the Grand Chamber of the Supreme Court of January 13, 2021 in case № 0306/7567/12]. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94264631> [in Ukrainian].

18. Musiaka, V. (Ed.). (2017). *Problemy implementatsii zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo pravosud-dia ta statusu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Problems of implementation of amendments to the Constitution of Ukraine regarding justice and the status of the Constitutional Court of Ukraine]. Kyiv: Nimecky Fond mizhnarodnoho pravovoho spivrobitnytstva & Proekt Rady Yevropy «Pidtrymka vprovadzhennia sudovoi reformy v Ukraini» [in Ukrainian].

19. Karel'ova, H. A. (2014). Kryminalna vidpovidalnist v pravovykh pozytsiiakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Criminal liability in legal positions of the Constitutional Court of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Andrushko, P. P. (2023). Yurydychna pryroda, pravovi naslidky ta problemy vykonannia Rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy shchodo polozhen Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Legal nature, legal consequences and problems of execution of the Constitutional Court of Ukraine deci-

sions regarding provisions of the Criminal Code of Ukraine]. In A. A. Stryzhevska, S. D. Shapchenko, & K. P. Zadoia (Eds.), *Pamiaty profesoriv P. S. Matyshevskoho ta S. S. Yatsenko: Zbirka tez kruhloho stolu «Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy: 1992–2022 roky» (18 lystopada 2022 r.); Zbirka tez konferentsii «Suchasne kryminalne pravo Ukrainy: konstytutsiyni, mizhnarodno-pravovyi ta porivnialno-pravovyi vymiry» (Yatsenkiivski chytannia) (2 liutoho 2023 r.) – In memory of Professors P. S. Matyshevskiyi and S. S. Yatsenko: Collection Abstracts of Papers of the round table «Criminal liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine: 1992–2022» (November 18, 2022); Collection Abstracts of Papers of the conference «Modern criminal law of Ukraine: constitutional, international legal and comparative legal dimensions» (Yatsenko readings) (February 2, 2023). (pp. 123–136). Kyiv [in Ukrainian].*

21. Pysmenskyi, Ye. O. (2014). *Teoretyko-prykladni problemy zvilnennia vid pokarannia ta yoho vidbuвання za kryminalnym pravom Ukrainy [Theoretical and applied problems of exemption from punishment and its serving under the criminal law of Ukraine]*. (O. O. Dudorov, Sci. Ed.). Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].

22. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Kontrolnyi tekst proiektu (stanom na 02.04.2025 r.) [Criminal Code of Ukraine. Control text of the draft (as of 02.04.2025)]. (2025). Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.04.2025

Dudorov O., Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department Criminal Law Policy and Criminal Law of the Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

THE PROBLEM OF THE RETROACTIVITY OF DECISIONS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE IN THE APPLICATION OF SUBSTANTIVE CRIMINAL LAW

This article investigates the legal issue of retroactivity (temporal effect) of decisions rendered by the Constitutional Court of Ukraine within the framework of applying substantive criminal law.

The study elucidates the legal nature of the Constitutional Court's decisions as sources of criminal law and examines the doctrinal and normative correlation between Article 58(1) of the Constitution of Ukraine and Article 5 of the Criminal Code of Ukraine. It is emphasized that the issue of retroactive effect gained particular salience following three high-profile rulings by the Constitutional Court, which declared unconstitutional provisions establishing criminal liability for illicit enrichment, the issuance of knowingly unjust judicial decisions, and the submission of false asset declarations.

The analysis reveals that the issue of the retroactive effect of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine has been satisfactorily resolved in the draft of the new Criminal Code of Ukraine. It is further argued that the procedural mechanism for reopening criminal proceedings under exceptional circumstances cannot be regarded as a sufficient or autonomous safeguard in ensuring the implementation of the imperatives enshrined in Article 58(1) of the Constitution of Ukraine and Article 5(1) of the Criminal Code of Ukraine, which pertain to the improvement of an individual's legal position.

It is substantiated that delivering a conviction under a criminal provision subsequently found unconstitutional constitutes a breach of the principle of the rule of law. The current formulation of Article 5(1) of the Criminal Code of Ukraine (*de lege lata*) should be interpreted as encompassing legal provisions on criminal liability that have ceased to be in force as a result of a declaration of unconstitutionality, provided such change ameliorates the legal position of the accused. On this basis, the author formulates a set of *de lege ferenda* proposals aimed at enhancing legal certainty and ensuring the legislative incorporation of the advocated doctrinal approach to the retroactive effect of Constitutional Court rulings.

Keywords: sources of Ukrainian criminal law, constitutionalization of criminal law, unconstitutionality of criminal law, retroactivity of criminal law, rule of law, legal certainty.